

Mihály Eszter*

A SZÖVEG AZ ANYAG FOGSÁGÁBAN, AVAGY MI A SZÖVEGVÁLTOZAT

A tanulmány a következő, vitaindítónak szánt kérdéseket igyekszik körüljárni:

- Mit nevezünk szövegváltozatnak?
- Léteznek-e egyáltalán szövegváltozatok vagy csak szövegek?
- Létezhetnek-e szövegváltozatok főszöveg nélkül?
- Milyen ismervek alapján különítünk el szövegváltozatokat?
- Miért ragaszkodunk annyira a szöveghordozókhoz?
- Hogyan változik a szövegváltozat fogalma a digitális világban?

Bevezetés

Sokan sokféleképpen próbálták meghatározni a szöveg fogalmát, mindig más és más aspektusára világítva.¹ Jelen esetben nem a szöveg, hanem a *szövegváltozatok problematikája* áll középpontban, de a felvetődő kérdések nyilvánvalóan a szöveg természetére vonatkozó gondolatokat is maguk után vonnak.

Digitális filológiai munkám során számos esetben kellett dolgoznom szövegváltozatok feldolgozásával, megjelenítésével, összehasonlításukhoz megfelelő környezet kialakításával. A *szövegváltozat* terminusa azonban korántsem volt egységes, következetes a különböző művek, projektek esetében. Lassan megfogalmazódott bennem a kérdés: tudjuk-e tulajdonképpen, mit hívunk szövegváltozatnak, mi alapján határozza meg a szöveggondozó az egyes változatokat? A genetikus szövegvizsgálat és a digitális bölcsészet vívmányai még inkább kitágítják és égetőbbé teszik ezeket a kérdéseket.

Mű – szöveg – szövegváltozat

A magyar szakirodalomban igen ritkán esik szó kifejezetten a *szövegváltozat* jelenéről, inkább a *szöveg* általános tárgyalásával, illetve egy-egy konkrét mű esetét

* A szerző a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központ Digitális bölcsészet munkacsoportjának vezetője.

¹ A szöveg fogalmának változásairól lásd Louis HAY, „»A szöveg nem létezik.« Megjegyzések a genetikus kritikához”, ford. ACÉL Zsolt, in *Metafilológia 1.: Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 318–338 (Budapest: Ráció Kiadó, 2011).

elemző munkákkal találkozhatunk.² Horváth Iván a szövegről szóló, immár klasszikusnak számító tanulmánya³ viszont nagyban érinti a szövegváltozatok elméleti kérdését is, mégpedig éppen abból az irányból, amely jelen tanulmány tárgya lesz. Már a bevezetőben azt állítja, hogy „a szöveg mindig széthullik változatok garmadájára”, „eleve többes számú”, de azonnal hozzáteszi: „mégsem mondunk le az egyetlenegy, hiteles összöveg ábrándjáról”⁴ s ha az nem áll rendelkezésünkre (állhat egyáltalán?), akkor létrehozuk. Ezt a két – saját bevallása szerint is egymásnak ellentmondó – állítást mutatja be a tanulmány két fejezete.

A szöveg és mű elkülöníthetőségének, strukturalizmus és hermeneutika vitájának problematikáját átugorva⁵ most csak a szövegváltozatokkal kapcsolatos állításokat járom körül. Horváth Iván gondolatmenete szerint egy mű példányai a legkülönbözőbb hordozó testekre tapadnak (ezek a hordozópéldányok). „Ami mármost mindebben közös, ami *független a hordozótól*, azt nevezük szövegnek.”⁶ Ám egy műnek nemcsak hordozópéldányból lehet több, hanem szövegből is.⁷ De a kérdés elmarad: mi alapján határoljuk el ezeket a szövegeket? Az általános szövegfeldolgozási gyakorlat szerint – később a szerző saját digitalizáló projektje ismertetésekor is erről számol be – a szöveg(változatok) határát a *különböző dokumentumokban (kézirat/nyomtatott kiadás)* szereplő szövegek mentén húzzuk meg. „Mert szöveg nincs,

² Például TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1922); STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1987), továbbá in *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, 154–210 (Budapest: Universitas Kiadó, 2003); HAVAS László, „A szövegkritika”, in *Bevezetés az ókortudományba I.*, szerk. TAKÁCS László, 67–100 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996); SZÖRÉNYI László, „Delfinológiai vázlat”, in HARGITTAY, *Bevezetés a régi...*, 234–254; STOLL Béla, „Textológiai ez-az”, *Irodalomismeret* 13, 1–2. sz. (2004): 49–51; HAJDU Péter, „Szövegváltozat – novellaváltozat – műfajváltozat: A Mikszáth kritikai kiadás némely tapasztalatai”, in *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann és SZILÁGYI Márton, Csokonai Könyvtár 55, 136–152 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014).

³ HORVÁTH Iván, *A szöveg*, in HARGITTAY, *Bevezetés a régi...*, 63–73, továbbá: <http://magyarirodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/hiszoveg.htm>.

⁴ Uo.

⁵ A témához lásd Krista Stinne Greve RASMUSSEN, „Reading or Using a Digital Edition? Reader Roles in Scholarly Editions”, in *Digital Scholarly Editing: Theories, Models and Methods*, eds. Matthew James DRISCOLL and Elena PIERAZZO (Cambridge: Open Book Publishers, 2016), hozzáférés: 2020.10.18, <https://books.openedition.org/obp/3406#tocto1n1>.

⁶ Saját kiemelés – M. E. HORVÁTH, *A szöveg*. Az idézet így folytatódik: „A szöveg valóságosága a szerzői jog szerint is független a hordozójától, leválasztható arról, más módon, mint a képzőművészeti alkotások valóságosága. A szöveg maradéktalanul átvihető egyik hordozóról a másikra, átírható más kódba és visszaírható az eredetibe.”

⁷ „Maga is egyéni, teremtő olvasatok nyomán született, és születik folyton újjá, miként a népköltészet, szerzők, kódexmásoló barátok, gépirókisasszonyok, szedők, szerkesztők, irodalomtörténészek összeműködésének eredményeképpen.” Uo. Tehát a szöveg itt már valójában szövegváltozatot jelent.

csak szövegek vannak. S ha a szöveg eleve többszámú fogalom, akkor csak statisztikailag, bizonyos korlátozásokkal azonos önmagával.” Ennek a megállapításnak azonban van egy fontos vonzata, ami kimondatlan marad. Az tudniillik, hogy ez a „korlátozott önazonosság”, a változatok önállóságra törekvése visszatér az anyaghoz. *A szöveg fizikai lét nélkül nem létezik, ha a szövegeket aszerint határozzuk meg, hogy külön dokumentumban (kézirat/nyomtatott kiadás) szerepelnek-e.* Így szöveg és hordozója ismét elválaszthatatlanul összetartoznak. Feltevésem szerint nem feltétlenül kellene így történnie. De mielőtt rátérnénk erre a kérdéskörre, meg kell említenünk a változatok önállóságának paradoxonát.

Horváth Iván tanulmányában a szövegváltozatokra hozott különböző találó példák ismertetésekor természetesen felvetődik az örök kérdés: „Vajon egy vers-e ez a kettő? S egyáltalán lehet-e két különböző dolog ugyanaz a dolog? E régi, fogós bölcséleti kérdésre a szövegkiadónak a gyakorlatban kellene kielégítő feleletet adnia.”⁸ Válaszul azt kapjuk: „kettő; két különböző, két egyenrangú. Ne kelljen választanunk közülük!”⁹ Ám a szerző a továbbiakban is *változatokról* beszél,¹⁰ bár előbb kimondta teljes függetlenségüket.

Így jutottunk el arra a fölismerésre, hogy egy-egy költeménynek nincs egyvalamely hiteles szövege, ellenben van sok. [...] immár minden szöveg minden egyes, kéziratos vagy nyomtatott változatát, akárkitől származott is legyen, egyenrangúnak tekintettük, nemcsak a genetikusok „előszövegeit”, hanem akár a szerző halála után készült „utószövegeket” is.

Bár az első állítás szerint nincs egy hiteles szöveg, a másodikban mégis „a szövegek” kéziratos vagy nyomtatott változatáról beszél. Tulajdonképpen szövegváltozatokat látunk eszményi főszöveg nélkül, amelyek önmagukban is megállják helyüket. Lehetséges ez? Hogy Horváth Iván bravúros kérdésfeltevésére hajazzam:¹¹ *hogy lehet valaminek több változata, ami nincs?* E plurális szövegfogalom önellentmondását csak egyféleképpen lehet feloldani: a szövegváltozatok egymás változatai. Mind-egyik változat az összes többi variánsa.¹² Mi az, ami összetartja őket? A hasonlóság. Ez azonban nem túl egzakt fogalom, hiszen azonnal felvetődik egy újabb örök kérdés: milyen mértékben kell egyeznie két szövegnek, hogy egymás változatainak tekintsük őket? Ennek megválaszolására itt végképp nem vállalkozom, inkább egészen másfelől közelítem meg a kérdést. Nem arra vagyok kíváncsi, mi tartja össze, hanem arra, mi választja szét őket.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Sőt, szöveg és szövegváltozat szinte egymás szinonimájává válik.

¹¹ „A szöveg és a mű megkülönböztethetetlen egymástól. – Mi megkülönböztethetetlen tehát? – A szöveg és a mű.” Uo.

¹² Vagy kiiktatjuk a szövegváltozat fogalmát, és folyamatos „variálódásról” beszélünk. Lásd később.

Feltevésém szerint tehát a szöveg és ebből következően a szövegváltozat fogalma napjainkban is túlságosan megragadt materiális szinten, s emiatt a *szövegváltozat*, illetve *szövegforrás* terminus teljes mértékben összerosódott. A *materiális szöveg* szintje azonban nem használható a szövegváltozatok vizsgálatához, mivel az utóbbi virtuális fogalom (lásd később). Helyette a *real text*,¹³ 'valódi szöveg' szintjén kéne mozognunk, hogy eljussunk a szövegváltozat fogalmának helyes használatáig, s annak a digitális környezetben megvalósítható adekvát reprezentációjáig.

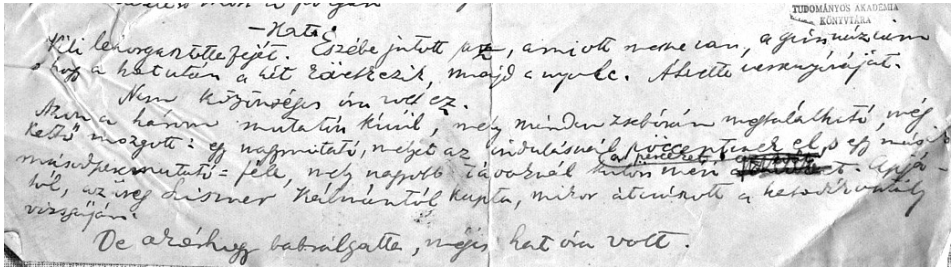
Egy konkrét online szövegkiadás különböző aspektusait végigvizsgálva járom körül, hogyan érvényesül a materiális szemlélet a kritikai kiadásban, hogyan él tovább ez a hagyomány a digitális/digitalizált kiadásban, valamint keresem a választ arra, hogyan lehetne abból kilépni, a digitális környezet lehetőségeit is kihasználni. Másik célom a *szövegváltozat* körüli magyar filológiai terminusok tisztázása, behatárolása.

¹³ „The text is not a homogenous entity. Rather, it exists on several partly independent levels. One can differentiate between three levels: ideal text, real text and material text. The ideal text is an abstraction constructed on the basis of the real text, to which we have direct access through a material text, which is the materialisation of a text on a printed page or a screen. Thus the material text is not, strictly speaking, a text itself; it is a physical substrate attached to a material document. In printed texts, for example, the material text is the combination of ink and paper. In the case of digital texts, the relationship is more intricate; it can be debated whether the concept of material text may be used for the physical bits of a file, or for the appearance of the text on a screen. Finally, the designation *document* is also relevant when working with the concepts of work and text. When it comes to printed books, the document is simply 'the material bearer of one or more real texts'. In print, a document serves both as a vehicle of representation (storage of the material text) and presentation (viewing of the real text); whereas these functions are separate for digital documents. When considering digital documents, one should also include the hardware and software that make presentation possible.” RASMUSSEN, „Reading or Using...”. [„A szöveg nem homogén entitás. Inkább több, egymástól részben független szinten létezik. Három szintet különböztethetünk meg: ideális szöveget, valós szöveget és materiális szöveget. Az ideális szöveg a valós szöveg alapján létrehozott absztrakció, amely valós szöveghez közvetlen hozzáférésünk van egy materiális szövegen keresztül, amely egy szöveg materializálódása nyomtatott oldalon vagy képernyőn. Tehát a materiális szöveg önmagában szigorúan véve nem szöveg; inkább egy materiális dokumentumhoz tartozó fizikai hordozó. A nyomtatott szövegekben például a materiális szöveg a tinta és a papír kombinációja. A digitális szövegek esetében a viszony bonyolultabb; vitatható, hogy a materiális szöveg fogalma egy fájl fizikai biteire, vagy a szöveg képernyőn való megjelenésére használható. Végül soron a *dokumentum* meghatározása is releváns a mű és a szöveg fogalmaival való munka során. Ha nyomtatott könyvekről van szó, akkor a dokumentum egyszerűen »egy vagy több valós szöveg anyag-hordozója«. Nyomtatásban a dokumentum mind a reprezentáció (a materiális szöveg tárolása), mind a prezentáció (a valós szöveg megtekintése) eszközt szolgálja; ugyanakkor ezek a funkciók a digitális dokumentumok esetében elválnak egymástól. A digitális dokumentumok vonatkozásában figyelembe kell venni a hardvert és szoftvert is, amely lehetővé teszi a prezentációt.” Saját fordítás – M. E.]

Kosztolányi Dezső Aranyársarkány című művének digitális kiadása

A digiphil.hu oldalon található Kosztolányi Dezső *Aranyársarkány* című művének digitális kiadása.¹⁴ A kiadás három fő egységből épül fel: kézirat, fogalmazványok, nyomtatott szövegváltozatok.

Kézirat (autográf szerzői variánsok¹⁵)¹⁶

1. kép. Az *Aranyársarkány* autográf kéziratrészlete (MTA Kézirattára)

Már itt érdemes megjegyezni, hogy egy kézirat nem csak szerzői variánsokat tartalmazhat (lásd még alább *Az ember tragédiája* esetét), és a szerzői variánsokat nemcsak kézirat tartalmaz(hat)ja, hanem a nyomtatott kiadások is (például ha a szerző javítása kerül be egy újabb kiadásba), tehát a *kéziratot nem azonosíthatjuk a szerzői variáns fogalmával*. A *kézirat* a szöveg forrásának egy attribútuma (tudniillik, hogy kézzel írott), a *szerzői variáns* az adott szöveghelyre vagy a szöveg egészére vonatkozó változtatások felelőseit (nem elkövetőjét!) jelöli. Az *Aranyársarkány* esetében a kézirat autográf szerzői variánsokat tartalmaz (1. kép).

A nyomtatott kritikai kiadásban,¹⁷ amely a digitális (tehát valójában *digitalizált*) kiadás alapjául szolgált, a változtatások a tollhibákon és az azonnali javításokon kívül „csere”-ként vannak feltüntetve. A cserék három kategóriába vannak sorolva: előbb–majd–végül. Az „előbb” „a kézirat szövegének első változata”, a „majd” „a

¹⁴ Hozzáférés: 2020.10.18, <http://digiphil.hu/context:aranyarsarkany>. (A kiadás szerkesztésében a kezdetekkor én magam is részt vettem, ezért kritikáim nagy mértékben akkori nézeteim revideálásai.)

¹⁵ A „variáns” szót ’változat’ értelemben használom, amely jelentheti egy adott szöveghely, illetve a szöveg egészének változatát is, ha nincs további pontosítás.

¹⁶ Hozzáférés: 2020.10.18, <http://digiphil.hu/o:kd-as.manu.tei.1/sdef:TEI/get?context=ch1>.

¹⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranyársarkány*, kiad. BENGI László, PARÁDI Andrea és LIPA Tímea, Kosztolányi Dezső összes művei: Kritikai kiadás (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014).

kézirat szövegének későbbi, de nem legutolsó változata” (ebből több is lehet), a „végül” „a kézirat szövegének utolsó változata”.¹⁸ Azzal, hogy a kiadás felhagy a törlés és betoldás tükrözésével, s helyett a genetikus szövegkritika jegyében csereként kezeli az összetartozó műveleteket, arra sarkallja az olvasót (nagyon helyesen), hogy az adott javításokat variánsként értelmezze, hiszen a változtatások változatokat eredményeznek. Így könnyebben követhető a szöveg alakulása, mint ha áthúzásokat és beszúrásokat látnánk.¹⁹

A digitális kiadás készítésekor a forrásfájlok (TEI XML²⁰) struktúrájának meghatározása is ez alapján történt.

<p>Azon a három mutatón kívül, mely minden zsebórán megtalálható, még kettő mozgott: egy nagymutató, melyet az indulásnál pöccentenek el, s egy másik másodpercmutató-féle, mely nagyobb távoknál külön méri <app>

<rdg wit="#K" change="#stage1" hand="#t">a távokat.</rdg>

<rdg wit="#K" change="#stage2" hand="#c">az időt.</rdg>

<rdg wit="#K" change="#stage3" hand="#c">a percekét.</rdg>

</app>

Apjától, az öreg Liszner Kálmántól kapta, mikor átcsúszott a hatodik osztály vizsgáján.</p>

A kódolás rendkívül jól mutatja a *szöveg dinamizmusát*, illetve a változtatások attribútumait. A szövegkritikai apparátusban az „rdg” (*reading*) elembe adjuk meg a különböző változatokat, illetve azok tulajdonságait. A „wit” (*witness*) a változat forrása, a „change” az állapot, változat, felülvizsgálat, eljárás stb., amihez soroljuk, a „hand” a kéz vagy íróeszköz, amely rögzítette.

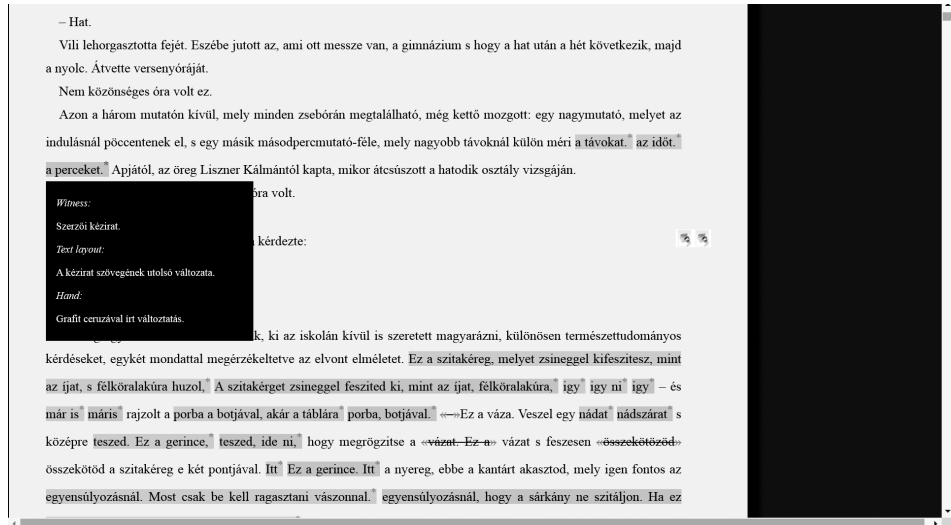
A Versioning Machine²¹ (későbbiekben: VM) nevű nyílt forráskódú program továbbfejlesztésével a következőképpen jelent meg a fenti szövegrész:

¹⁸ Uo., 7–8.

¹⁹ Természetesen előfordulnak más típusú változtatások, például szövegrészek áthelyezése, amely szintén értelmezhető törlés és betoldás párosaként, vagy csak törlés, csak beszúrás stb. A javítások csereként való kezelése minden esetben megkönnyíti az olvasó dolgát, a variánsok ugyanúgy követhetővé válnak, mint a nyomtatott kiadások esetében.

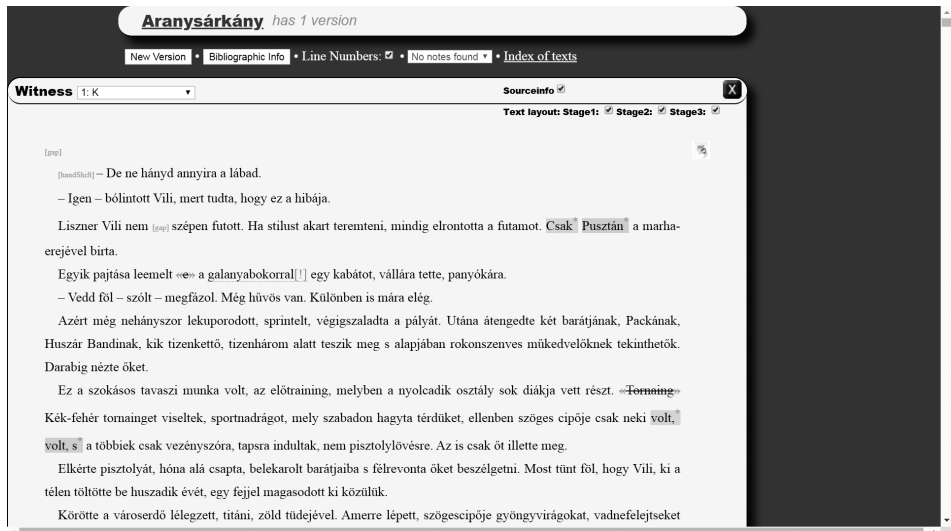
²⁰ Text Encoding Initiative, hozzáférés: 2021.02.11, <https://tei-c.org/>.

²¹ Hozzáférés: 2021.02.11, <http://v-machine.org/>.

2. kép. Az *Aranysárkány* autográf kéziratrésze a digiphil.hu kezdeti felületén

A teljes szöveget egymás mellett több ablakban is meg lehetett nyitni, és be lehetett állítani, hogy az adott ablakban mit szeretnének látni. (A VM eredeti változatában csak a witnessek közül lehet választani, azaz a szövegforrások rendezhetőek egymás mellé, külön ablakokba, ezeket nevezi „version”-öknek.)

3. kép. Funkciók a digiphil.hu kezdeti felületén

Mivel ez esetben egy witnessünk, vagyis szövegforrásunk volt, a cím mellett megjelent a felirat: „Aranyásrkány has 1 version”. A „sourceinfo” gombbal lehetséges volt csak a végső szöveget nézni, minden egyéb információ (azonnali törlések, betoldások stb.) nélkül. A „Text layout” felirat mellett pedig a change attribútumban megadott „stage”-ek közül választhattunk, amelyek az „előbb–majd–végül” hármának feleltek meg. Ezzel megoldható volt, hogy külön ablakokban hasonlítsuk össze az egyes stage-ek változatait. A fenti megjelenítéssel szemben azonban filológiai szempontból több probléma is felmerül.

Az „előbb–majd–végül” definíciója, miszerint az a kézirat szövegének valamely változata, valóban azt sugallja, hogy a kéziratban belüli szövegrétegekről, még pontosabban elkülöníthető szövegállapotokról van szó, ám ez valójában nem így van. A cserék sorba rendezése csak az adott *szöveghelyre* igaz, nem a szöveg egészére nézve. Tehát ez esetben nem *szövegvariánsokról*, csak *szöveghelyvariánsokról* van szó. A digitális kiadás viszont úgy kezeli a három kategóriát, mintha azok a teljes szövegben elkülöníthető *szövegállapotok* lennének, azaz az időbeliség szempontjából összetartozó változtatások együttesének eredményei. Ez sajnos teljesen hamis állítás, mivel az egyik szöveghely „stage2” („majd”) jelölésű változtatása történetileg a másik szöveghely „stage3” („végül”) jelölésű változtatásával egy időben, s egyáltalán nem tudjuk, hogy például a „stage2” („majd”) jelölésű változtatások, amelyekből egy szöveghelyen is lehet akár három, milyen időbeli viszonyban vannak egymással (mindezeket további kutatások alapján lehetne esetleg megmondani). A három szövegréteg tehát olyan konstrukció, amely a valóságban sosem létezett szövegállapotokat tükröz.

Az „Aranyásrkány has 1 version” állítás szintén kifogásolható, ugyanis a VM a kódban szereplő witnesseket számolja, s azokat azonosítja a version fogalmával (lásd fentebb). A witness azonban szövegforrást jelöl, nem szövegváltozatot. Ha a kéziratban valóban lennének *különböző szövegállapotok*, azoknak is *szövegváltozatoknak kéne lenniük (függetlenül attól, hogy egy dokumentumon belül találhatóak)*.²² Illetve *ha két szövegforrás szövegállapota teljesen megegyezne* (pl. tisztázat, reprint),

²² Ez a gondolat magyar nyelvterületen sem új keletű, sőt. Az *ember tragédiája* szinoptikus kiadásában (MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája*, kiad., jegyz. KERÉNYI Ferenc [Budapest: Argumentum Kiadó, 2005]) Kerényi Ferenc „fizikai értelemben egyetlen kézirat vizsgálata során borotvaélesen elkülönítette Madách eredeti szövegét attól a változattól, amely egyrészt a szerző autográf javításai, másrészt Arany beavatkozása nyomán jött létre. [...] Csakis ez a precíz elkülönítés tehetné lehetővé Kerényinek, hogy – Waldapfel József felvetése nyomán – két kézirat-szöveget (K, K1) tartson szem előtt.” Kiemelés az eredetiben – M. E. S. VARGA Pál, „Textológiák között”, *Holmi* 18, 3. sz. (2006), <http://www.holmi.org/2006/03/textologiak-kozott>.

a VM akkor is két verziónak tekintené őket, holott nincs köztük különbség (azaz a kettő egy szövegváltozat²³).²⁴

A digitális kiadás ezenkívül teljesen különálló egységként kezeli a kéziratot, ezért itt nem számol a nyomtatott variánsokkal. Ugyanezen oknál fogva nem is hasonlítható össze a kézirat szövege a nyomtatott kiadásokéval, ami viszont a nyomtatott kritikai kiadásban már lehetséges volt.²⁵

A digiphil.hu később több szempontból változtatott a megjelenítésen.²⁶ Az előbb tárgyalt, szövegrétegeknek tekintett „előbb–majd–végül” hármas bekerült a szövegváltozatok (versions) közé. Amennyiben itt valóban különböző szövegállapotokról lenne szó, akkor elvileg helyes lett volna az eljárás, de mivel a VM eredetileg nem a szövegváltozatok, hanem a szövegforrások összevetését tette lehetővé, ezzel a lépéssel végleg összerosódott a két terminus. A megjelenítő immár egy kalap alá veszi a kódban jelölt két attribútumot: szövegforrásét (wit) és szövegváltozatét (change).

The screenshot shows the Digiphil website interface. At the top, there is a navigation bar with 'DIGIPHIL', 'PROJEKTEK', 'SZERZŐK', and 'MŰVEK'. Below it, the page title is 'Kosztolányi Dezső: Aranysárkány'. A search bar is on the right. The main content area shows a breadcrumb trail: '» Kosztolányi Dezső: Aranysárkány » Aranysárkány'. Below this, there is a version selector showing 'Összesen 4 verzió' and 'TELJES SZÖVEG' with page numbers 1, 2, 3. A 'Bibliográfiai adatok' button is on the right. The main content area displays three side-by-side windows for different versions of the text:

- Verzió: K: Szerzői kézirat: A Magyar Tudományos**: Shows the original handwritten text with corrections in red ink. The text includes: '[hiány] [idegenkezűség] - De ne hányd annyira a lábaid. - Igen - bőlintott Vili, mert tudta, hogy ez a hibája. Liszner Vili nem [hiány] szépen futott. Ha stílust akart teremteni, mindig elrontotta a futamot. Csak **Pusztán** a marha-erejével bírta. Egyik pajtása leemelt a galányabokorral^[1] egy kabátot, vállára tette, panyókára. - Vedd föl - szólt - megfázol. Még hűvös van. Különben is mára elég.
- Verzió: stage1**: Shows the text with some corrections in blue ink. The text is identical to the original but with some changes in formatting and annotations.
- Verzió: stage2**: Shows the text with further corrections in blue ink. The text is identical to the original but with some changes in formatting and annotations.

4. kép. Az *Aranysárkány* autográf kéziratrészlete a digiphil.hu újabb felületén

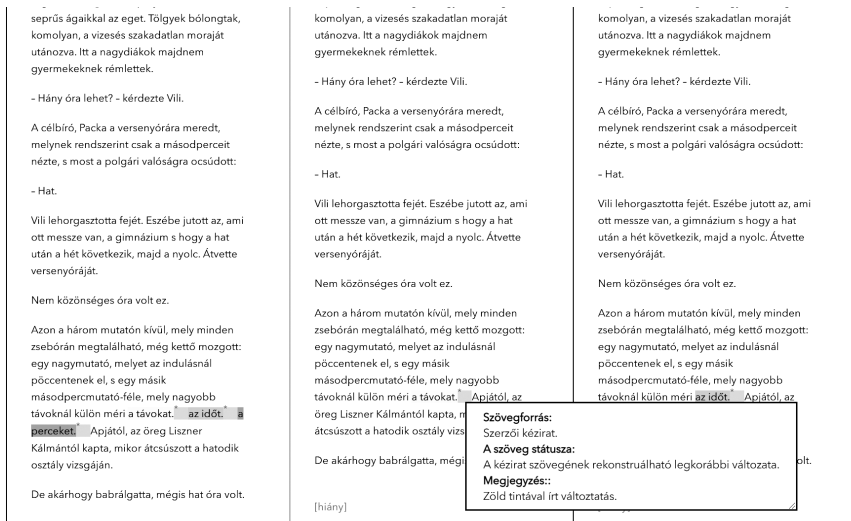
²³ „A különbözőnek minősített szövegállapotok szövegváltozatokat képeznek, amelyek önálló fizikai léttel nem bírnak, tehát a szövegváltozat viszonyfogalom, egy-egy szövegváltozat az alakulástörténet egy-egy fázisát jelöli.” DEBRECZENI Attila, *Kritikai kiadás papíron és képernyőn*, hozzáférés: 2020.10.18, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/207712/file_up_2014_kritikai_kiadas_papiron_kepernyon.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

²⁴ A VM megjelenítőjével az az eset sincs ahogy megkülönböztetve, jelölve, amikor két szövegforrás szöveghelyváltozata épp azonos – hogy ezzel a paradoxonnal éljek.

²⁵ Ha a kézirat és a nyomtatott kiadások változatainak egy fájlban, s így egy nézőképben való egységesítése túl nagy elvárás is lenne, a kézirat és a nyomtatott kiadások egymás mellé helyezése mindenképp szükséges.

²⁶ A projekt ezen részében már nem vettem részt.

Maradt tehát verzióként az eredeti kézirat is (a szövegforrás), az összes szövegállapottal együtt, így összesen négy verziója lett az *Aranysárkánynak* (vagyis a kéziratának), ami egyáltalán nem tükrözi a valóságot, és rendkívül félrevezető. Bár az ablakok fejlécén a korábbi „witness” felirat helyére „verzió” került, ez korántsem oldja meg a háttérben húzódó elméleti problémákat.

5. kép. Az *Aranysárkány* autográf kéziratrészlete a digiphil.hu újabb felületén

Fogalmazványok²⁷

A fogalmazványok kezelését a fenti szempontok szerint nem szükséges külön tárgyalni, mivel ugyanazzal az eljárással voltak kódolva és megjelenítve, mint a kézirat. A másik két egységgel, a kézirattal és a nyomtatott kiadásokkal a fogalmazványokat sem lehet összehasonlítani.

Publikált variánsok (nyomtatott szövegkiadások)²⁸

A nyomtatott kiadások négy verziójának egyike „kritikai kiadás verzió”-ként van feltüntetve, amely valójában a digitális kiadás alapjául szolgáló nyomtatott kritikai kiadás *főszövege*. Az egész nyomtatott kritikai kiadás a teljes digitális kiadás alapja (forrása!), amely hivatkozás a metaadatokban szerepel is. Itt azonban a nyomtatott

²⁷ Hozzáférés: 2020.10.18, <http://digiphil.hu/o:kd-as.manu.tei.2/sdef:TEI/get?context=ch1>. Az oldal jelenleg nem működik, hibäuzenetet ad.

²⁸ Hozzáférés: 2020.10.18, <http://digiphil.hu/o:kd-as.print.tei/sdef:TEI/get?context=ch1>.

kritikai kiadás által létrehozott főszövegről van szó, melynek *alapszövege* „a regény második kiadása”²⁹ – ezért egyeznek a legtöbb helyen. Ezek az információk – szándékosan vagy sem – az olvasó számára láthatatlanok, ráadásul nincs tisztázva, hogy a főszöveg a nyomtatott vagy a digitális kiadásé (vagy mindkettőé). A digitális kiadás elhallgatja a *lemma* jelenlétét, pedig az a TEI XML-kódban megtalálható (lásd alább).

A honlapon olvasható „nyomtatott szövegváltozatok” meghatározás már önmagában is elárulja, hogy a kiadásban *szövegváltozat* és *szövegforrás* egymás szinonimájaként szerepel, vagyis inkább összeolvadtak. Nyomtatott valójában csak egy fizikai léttel bíró dokumentum, tehát a szövegforrás lehet, a szövegváltozat azonban nem anyagi fogalom, hanem virtuális (független a szöveg hordozójától), nem lehet kézzel írott vagy nyomtatott.

A kézirattal ellentétben itt már valóban a szöveg egészére nézve látunk változatokat. Egy szövegforrásnak egy szövegállapota van, és azok különböznek egymástól, ezért a szövegforrások ez esetben egybeesnek a szövegváltozatokkal.

The screenshot shows the DIGIPHIL website interface. At the top, there is a navigation bar with 'PROJEKTEK', 'SZERZŐK', and 'MŰVEK' links. Below it, the search bar contains 'Kosztolányi Dezső: Aranyrákány'. The main content area displays a list of versions for the text 'Aranyrákány'. The selected version is 'Verzió: AS1: A regény első kiadása. KOSZTOLÁNYI'. Below the version list, there are three side-by-side text boxes, each representing a different version of the text. Each box contains the same text snippet, which is a short story excerpt. The text in each box is identical, demonstrating the consistency of the digital text across different versions.

6. kép. Az *Aranyrákány* nyomtatott kiadásai a digiphil.hu felületén

Így viszont az egyes szöveghelyekre nézve nem látjuk annak variánsait, ehelyett egymás mellett az egyes szövegforrásokban szereplő formákat, akkor is, ha a négy kiadásból három egyezik. Éppen annak a munkának az eredményét nem közvetíti a megjelenítés, amit a szöveggondozók már elvégeztek: összehasonlítani a szövegfor-

²⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranyrákány* (Budapest: Genius Kiadó, [1929]²).

rásokat, megállapítani a variánsokat és azok attribútumait.³⁰ A digitális kiadás megjelenítése szétszedi, ami egyszer már össze volt rakva.

<p>és az ágyásba rakosgatta, noha máskor mindig megvárták az Orbánt, a májusi fagyok miatt. De az idén oly meleg volt a tavasz, mint a nyár.</p> <p>Köröskörül Sárszeg laposan,⁺ lepényszerüen⁺ terpeszkedett el a homokon.</p> <p>Hat óra után a városerdő melletti elhagyott utcán⁺ megjelent egy magas, sápadt fiú⁺ is, Csajkás Tibor.⁺</p> <p>Az nem jött a többi közé, csak járkaít le-föl a parasztkunyhók között, melyek ablakaiban muskátlik nyíltak.</p> <p>Olyan galambszürke ruhát viselt, mely nyolcadik osztályos diákhoz nem illő, csak gavallérhoz. Csenevész, selymesszöke hajacskját középtűt választotta el. Kezében nyúlszórkalapot⁺ vitt. Tankönyveit otthon hagyta, csak a megfelelő oldalakat tépte ki, s ezeket zsebébe süllyesztette.⁺ Bizonytalannak látszott. Várt valakit.⁺</p> <p>Nemsokára feltűnt⁺ az, akit várt.</p> <p>Novák Hilda az utca⁺ végéről jött, úgy,⁺ ahogy szokott: nem sietve, fejét lehajtva, titkos büntudattal.⁺</p> <p>Most kelt az ágyból, megszöke édesapjától,</p>	<p>és az ágyásba rakosgatta, noha máskor mindig megvárták az Orbánt, a májusi fagyok miatt. De az idén oly meleg volt a tavasz, mint a nyár.</p> <p>Köröskörül még aludt a város, mely laposan,⁺ lepényszerüen⁺ terpeszkedett el a homokon.</p> <p>Hat óra után a városerdő melletti elhagyott utcán⁺ megjelent egy magas, sápadt fiú⁺ is.⁺</p> <p>Az nem jött a többiek közé, csak járkaít le-föl a parasztkunyhók között, melyek ablakaiban muskátlik nyíltak.⁺</p> <p>Olyan galambszürke ruhát viselt, mely nyolcadik osztályos diákhoz nem illő, csak gavallérhoz. Csenevész, selymesszöke hajacskját középtűt választotta el. Kezében nyúlszórkalapot⁺ vitt. Tankönyveit otthon hagyta, csak a megfelelő oldalakat tépte ki, s ezeket zsebébe süllyesztette.⁺ Bizonytalannak látszott. Várt valakit.⁺</p> <p>Nemsokára feltűnt⁺ az, akit várt.</p> <p>Novák Hilda az utca⁺ végéről jött, úgy,⁺ ahogy szokott: nem sietve, fejét lehajtva, titkos büntudattal.⁺</p> <p>Most kelt az ágyból, megszöke édesapjától,</p>	<p>és az ágyásba rakosgatta, noha máskor mindig megvárták az Orbánt, a májusi fagyok miatt. De az idén oly meleg volt a tavasz, mint a nyár.</p> <p>Köröskörül Sárszeg laposan,⁺ lepényszerüen⁺ terpeszkedett el a homokon.</p> <p>Hat óra után a városerdő melletti elhagyott utcán⁺ megjelent egy magas, sápadt fiú⁺ is.⁺</p> <p>Az nem jött a többiek közé, csak járkaít le-föl a parasztkunyhók között, melyek ablakaiban muskátlik nyíltak.⁺</p> <p>Olyan galambszürke ruhát viselt, mely nyolcadik osztályos diákhoz nem illő, csak gavallérhoz. Csenevész, selymesszöke hajacskját középtűt választotta el. Kezében nyúlszórkalapot⁺ vitt. Tankönyveit otthon hagyta, csak a megfelelő oldalakat tépte ki, s ezeket zsebébe süllyesztette.⁺ Bizonytalannak látszott. Várt valakit.⁺</p> <p>Nemsokára feltűnt⁺ az, akit várt.</p> <p>Novák Hilda az utca⁺ végéről jött, úgy,⁺ ahogy szokott: nem sietve, fejét lehajtva, titkos büntudattal.⁺</p> <p>Most kelt az ágyból, megszöke édesapjától,</p>
---	--	--

7. kép. Az *Aranysárkány* nyomtatott kiadásai a digiphil.hu felületén

A forráskódban (TEI XML-ben):

```
<p>
  <app>
    <lem wit="#KK #AS2"> utcán</lem>
    <rdg wit="#PH #AS1"> uccán</rdg>
  </app>
  megjelent egy magas, sápadt
  <app>
    <lem wit="#KK #AS1"> fiú</lem>
    <rdg wit="#PH #AS2"> fiu</rdg>
  </app>
  <app>
    <lem wit="#KK #AS2"> is, Csajkás Tibor.</lem>
    <rdg wit="#PH #AS1"> is.</rdg>
  </app>
</p>
```

³⁰ Csak a szövegforráson belüli szöveg helyvariáns jellemzői között látjuk, ha az adott helyen olvasható változat megegyezik egy másik forrással (lásd a 7. képen).

A jegyzetben feltüntetett két forrás egész pontosan *társszövegforrás*.

Hozzátesz vagy elvesz a fenti megjelenítés azzal, hogy szövegforrásokra bontja a szöveget? A forráskódban az adott szöveghelyen látjuk a szövegrész variánsait (nem a szövegforrásokat külön-külön), és hogy mely szövegforrások (szöveg)állapota egyezik az adott ponton. A honlapon viszont ismét statikus állapotokat látunk egymás mellett ahelyett, hogy a szöveg dinamikus változását követhetnénk, s *egyben*, összefüggéseiben láthatnánk a változások paramétereit. A szöveg képtelen elszakadni az anyagtól.³¹

Tanulságok:

1. A szövegváltozat a szöveg egy változata.
2. Egy szövegforrásban (dokumentumban) lehet több szövegváltozat.
3. Egy szövegváltozat lehet több szövegforrásban (dokumentumban).
4. A kéziratok (és a digitális kéziratok!) esetében a szöveg egy dokumentumon belül és a különböző dokumentumok között is változik.
5. A szövegforrás egy fizikai léttel bíró kéziratot vagy nyomtatott, illetve digitális³² dokumentum.³³
6. A szövegváltozat nem azonos a szövegforrással, csak akkor fedik le egymást, ha a szöveg egészére nézve állapítunk meg változatokat, a szövegforrásnak egy szövegállapota van, és a szövegforrások szövegállapota különbözik.
7. A szövegváltozat nem azonos a szövegállapottal: szövegállapota szövegforrásnak van, szövegváltozata pedig szövegnek. A szövegváltozat viszonyfogalom.
8. Ha két szövegforrás egy-egy szövegállapota azonos, az egy szövegváltozat (ez idő- és hordozófüggetlen).

³¹ „A literátus ember gondolkodása századok óta papíralapú, az e médium által hordozott szöveg jellegettségei alakították a tudás létrehozásának és elsajátításának mechanizmusait, az e szövegfelfogást revidáló elméleti szövegek maguk is ilyen szerveződésűek.” DEBRECZENI, *Kritikai kiadás papíron...*

³² Az *eleve digitálisan született szövegek* esetében újra felül kell vizsgálni ezen megállapításokat. Rengeteg kérdés merült és merül fel folyamatosan a digitális filológiai terminológiát illetően. Mit nevezünk pontosan ez esetben szövegforrásnak? Mi a kézirat? Mi lesz egyetlen dokumentum, egyetlen fájl? Mi tartozik bele egy digitális kiadásba: a forrásfájlok vagy az egész infrastruktúra is, ami körülvézi őket? Mit nevezünk autográf szövegváltozatnak? Egyetlen fájl verziói különböznek-e attól, ha két fájl tartalmaz verziókat? Azonos-e két fájl, ha csak a nevük vagy formátumuk más? Megszűnik az anyag szempontja. Mi marad? Idő? Publikusság? Lezárt állapot? És még sorolhatnám. Az e fejezetben felsoroltak talán kiindulópontként használhatóak a kérdések megválaszolásában. A Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központja többek között épp e terminológia kidolgozásán munkálkodik a *born digital* anyagok feldolgozásának módszertana kapcsán.

³³ Vö. DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 18.

9. Ha két szövegállapot különböző, akkor azok szövegváltozatok (nem a szövegforrások!).³⁴
10. Ha egy kéziratos (vagy digitális) szövegforrásban jól elkülöníthető több különböző szövegállapot, azok is szövegváltozatok.
11. Szövegállapot: a szöveg egészén az időbeliség perspektívájából összetartozónak feltételezett műveletek, változtatások együttes eredményeképpen jön létre.³⁵ Mivel a szövegnek minden pillanatban van állapota, ezért önkényesen határozunk meg viszonyítási pontokat az időben egy adott nézőpont szerint.³⁶
12. A szövegváltozat nem azonos a szöveghelyváltozattal. Az egyes szöveghelyek variánsai önmagukban nem szövegvariánsok, hanem változások (szöveghelyvariánsok).
13. A szövegváltozat statikus fogalom, a változás dinamikus. Variánsok helyett variálódás.

Javaslat: A szöveg virtuális dinamizmusának leképezése
 „Az informatika is az írásbeliség egy technikája”³⁷

„Ahogy a klasszikus szövegkritika elemi módon a könyv lineáris és rögzített szerzettségű médiumában gondolkodik, úgy az ezt váltó elméletek dinamikus és hálózatszerű szövegfelfogása értelemszerűen egy hasonló jellemzőkkel bíró médium-

³⁴ Vö. hozzáférés: 2020.10.18, http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/fogalmak.php.

³⁵ Létezhet-e egyéb perspektíva is? Természetesen igen, az adott szöveg adhat létjogosultságot egyéb szempontoknak, amely alapján az adott szövegben elkülöníthetőek *szövegrétegek* (pl. eltérő kezek javításai). A szövegréteg tehát általánosabb fogalom, mint a szövegállapot: *a szöveg egészén egy meghatározott perspektívából összetartozónak feltételezett műveletek, változtatások együttes eredményeképpen jön létre*. Vö. a genetikus kritika *írásréteg* fogalmával: „A horizontális kiadás tárgya egy meghatározott írásréteg, amelyet úgy tudunk elkülöníteni, hogy a kéziratos dossziéből – a tornyot keresztben elmetszve – kivágunk egy szeletet; ez az írásréteg azonban korántsem egysíkú, hiszen maga is időben és térben játszódó folyamatok eredményeként jött létre. [...] a dosszié egésze tehát egy rétegekből felépülő torony képével modellezhető. [...] Az írásréteg tehát maga is leveles szerkezetű, éppúgy, mint a kézirattorony, amelynek része. [...] Tehát a réteg maga is torony.” Pierre-Marc de BIASI, „Horizontális kiadás, vertikális kiadás: A genetikus kiadások tipológiájának vázlata. (A francia terület, 1980–1995)”, ford. LŐRINSZKY Ildikó, *Helikon* 44, 4. sz. (1998): 414–441, 422, 425. Biasi a tanulmányban – ennek némileg ellentmondva – a „kéziratlapot” adja meg legkisebb elemként (uo., 428), s az egyetlen lapból álló kézirat esetét – amely egyszerre vázlat, piszkozat és végleges tisztázat – tárgyalva (uo., 432) azt állítja, „a genesis egyetlen írásrétegre szűkül, amely egymaga alkotja a mű genetikus kézirat-tornyát”.

³⁶ Például az írás fázisai, lezárttság, publikusság stb. (A dokumentumorientált szemlélet is ennek a következménye.)

³⁷ Bernard CERQUIGLINI, „Szerzői variánsok és másolói variancia”, ford. FARKAS Ildikó, *Helikon* 35, 3–4. sz. (1989): 363–377, 366.

ban lehet otthonos.”³⁸ – írja Debreczeni Attila. Valóban, a szövegről mint virtuális entitásról való gondolkodás leginkább virtuális környezetben lehetséges. A papír-alapú kiadások nagy része – a plurális szövegfogalom folyamányaként is – rettentően ragaszkodik a szövegforrásokhoz, dokumentumokhoz. Ha a digitális világban végre elszakadnánk az anyagtól, újból beszélhetnénk *szövegről*.³⁹

„A szövegváltozatok együttese jelenti a szövegidentitást,⁴⁰ azt a virtuális egységet, amely a különböző változatokban megnyilatkozik minden lényegi eltérés ellenére is. A genetikusszöveg valójában e szövegidentitás megtestesülése, az alakulástörténet olvashatóvá tétele.”⁴¹ Ezt a szövegidentitást nevezem *virtuális szövegnek*, ám némi kiegészítéssel. Nem feltétlenül szükséges, hogy ez a virtuális szöveg szövegváltozatok összessége legyen, amennyiben a *szövegváltozat* terminust megkülönböztetjük a *szöveghelyváltozattól* (lásd fentebb). Lehet pusztán „változó szöveg”, amely szöveghelyvariánsokat tartalmaz. „Szöveggenetikai szempontból nincs hiba, nincs variáns, szövegállapotok követik egymást, s a variáns statikus fogalma helyébe a variálódás lép.”⁴² Szövegváltozatokat (különböző szövegállapotokat) csak abban az esetben érdemes meghatározni, ha *bizonyos változtatásokat az időbeliség szempontjából egy egységként szeretnénk kezelni*, azaz kijelölünk egy időintervallumot, s az abban történt változtatásokat összetartozónak tekintjük az egész szövegre nézve. *A szövegállapot azonban önkényes és statikus fogalom, a variálódás nem. A folyamat leképezésére kellene törekedni, a változásokat követni.*

A genetikusszöveg, illetve szinoptikus kiadások e virtuális szöveg változásainak (és azok jellemzőinek) ábrázolására törekedtek, papírkiadás formájában azonban korlátozottan lehettek sikeresek. A digitális kiadásoknak épp ezekkel a korlátokkal leszámolva kellene megvalósítaniuk, ami eddig lehetetlen volt.

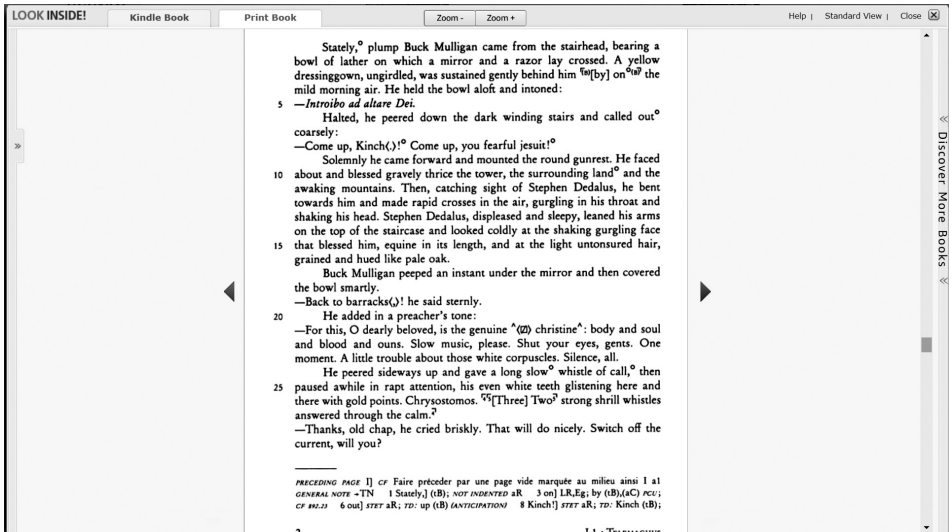
³⁸ DEBRECZENI, *Kritikai kiadás papíron...* Vö. „A digitális apparátus radikálisan átrendezi a kutatás tereit, méghozzá abban a kettős értelemben, ahogy arra De Certeau is utal: a kutatást reprezentáló dokumentum és a kutatás tárgyát képező dokumentum esetében egyaránt.” PALKÓ Gábor, „A digitális bölcsészet kultúrtechnikái: Virtuális kutatókörnyezetek”, in *A humán tudományok és a gépi intelligencia*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, 33–47 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2018), 35.

³⁹ „Ily módon tárgy és művészet összekeveredett – s a szemléleti elv szabályérvényre emelkedett, amely a mindörökre mozdulatlan és rögzült szövegekkel szembesülő irodalmi tanulmányokra is kiterjedt. E jég megtöréséhez át kell hatolni a szöveg felületén, annak a tükörnek a másik oldalára kell kerülni, amely csak a mi tekintetünket veri vissza, egyszóval be kell hatolni egy esztétikai alkotás terébe és idejébe.” LOUIS HAY, „A kézirat kritikái”, ford. FARKAS Ildikó *Helikon* 35, 3–4. sz. (1989): 344–351, 347.

⁴⁰ Vö. a *mű* fogalmával.

⁴¹ Érdekes, hogy Debreczeni Attila saját digitális kiadása alapegységeként mégis egy materiális egységet, a szövegforrást jelöli ki. Kiadását szövegforrás-alapú kritikai kiadásnak nevezi. DEBRECZENI, *Kritikai kiadás papíron...*

⁴² TÓTH Réka, „Pilinszky János: Kérdés. Szöveggenetikai elemzés”, *Irodalomtörténet* (85)35, 3. sz. (2004): 380–393, 385.

8. kép. Részlet James Joyce *Ulysses* című regényének H. W. Gabler-féle kiadásából

Ha szó szerint szinoptikus ('együttlátó') kiadást szeretnénk készíteni, akkor a szövegforrások egymás mellé helyezése helyett mindenképp a *szövegváltozatok felsorakoztatása* lenne adekvát (persze megadhatjuk a lehetőséget a szövegforrások egymás mellett olvasására is, ha a dokumentumokhoz való hozzáférésre van szükség). Mindazonáltal nagyobb kihívás a szöveg „életének dinamizmusát” megjeleníteni, mint fizikai megvalósulásukat reprodukálni (ami inkább az archiválás feladata). Éppen az adhat többet, ha – akár a forráskódban – egyben láthatjuk a teljes szöveget,⁴³ s ahol vannak variánsok, ott meg tudjuk nézni, milyen változatok előzték meg az utolsót vagy követték az elsőt, hogy azokat a változtatásokat ki hajtotta végre, miért és mikor, mely forrásokban találjuk azt az alakot – és még folytathatnám.

Mindenekelőtt a forráskódban kell jelölni az egyes szöveghelyvariánsok különböző attribútumait, amelyekre az olvasó kíváncsi lehet. A fentebb bemutatott példákban már láttunk néhányat, ezeket kiegészíteném a következőkkel:⁴⁴

Elem: app > rdg (szöveghelyvariáns) + lem (lemma)

Attribútumok:

wit (szövegforrás)

resp (felelős személy)

cause (ok: például szövegromlás, javítás)

⁴³ A genetikus szövegben is folytatólagos olvasással követhetjük nyomon a szöveg alakulását, ám a jelölések garmadája rettenetesen megnehezíti az olvasást. A digitális kiadás többek között ezen is tud segíteni.

⁴⁴ Projektktől függően természetesen változhat, milyen attribútumokat tartunk fontosnak feltüntetni.

change (szövegváltozat)
 varSeq (pozíció egy szekvenciában)
 type (típus: például ortográfiai/dokumentumon belüli)
 hand (kéz)
 cert (bizonyosság)

A honlapon a TEI XML-ben rögzített adatokat ideális esetben a *felhasználó*⁴⁵ kívánása szerint *használhatja fel*. A szöveg elsöre az alapértelmezésben beállított feltételek szerint jelenik meg (például ha a forráskódban van lemma, akkor azt látja, ha nincs, akkor a „varSeq” attribútum szerint legnagyobb értékű „rdg” elemet, ha az sincs, akkor mindenhol az utolsó „rdg” elemet). Ezután eldöntheti, megfelel-e neki ez az olvasat, vagy más szempont(ok) alapján szeretné olvasni a szöveget. Itt választhat szövegváltozatot – vagy ha szeretnénk, szövegforrást is –, illetve főszöveget (lemmát), amennyiben a kiadás szolgál ilyesmivel. (Ha akar, megnyithat egymás mellett több ablakot is, minden ablakban kiválaszthatja az alapértelmezett szöveget.) Ez a beállítás tulajdonképpen nem más, mint *szűrés* a szöveg *egészére nézve*. Azért lehetséges, mert minden egyes szöveghelyvariáns esetében van olyan változat, ahol a megadott feltétel teljesül (pl. change = stage1 – az első szövegváltozathoz tartozó variáns). A többi attribútum esetében viszont a szűrés feltétele többnyire csak a szöveghelyvariánsok egy halmazára nézve fog teljesülni (pl. hand = XY – ha XY nem minden szöveghelyvariáns esetében javított),⁴⁶ ilyenkor az idő és az anyag szempontján kívül felmerült egyéb aspektusok alapján a szövegben történt változások egy részét szintén összetartozónak tekinthetjük. Ezek kigyűjtésére nyújt megoldást az úgynevezett *facettált keresés*: a felhasználó a változatok szűrésére létrehozott felületen kap egy listát az „rdg” elemek attribútumairól és azok lehetséges értékeiről (pl. hand: XY, VZ), ahol checkboxokban kipipálhatja, mely variánstípusokra kíváncsi. Például, ha csak egy adott kéz vagy íróeszköz javításait szeretné vizsgálni. Vagy ha az érdeklő, hol történt a szövegben szövegromlás. Vagy hogy egy adott szövegváltozatban melyek a szerzői variánsok; hol talál ortográfiai változatokat. A beállított szempontok *kombinációja* alapján a szűrő kidobja a feltételeknek megfelelő szöveghelyeket. Ez a szűrés ad lehetőséget az úgynevezett *distant readingre*, 'távoli olvasásra'.

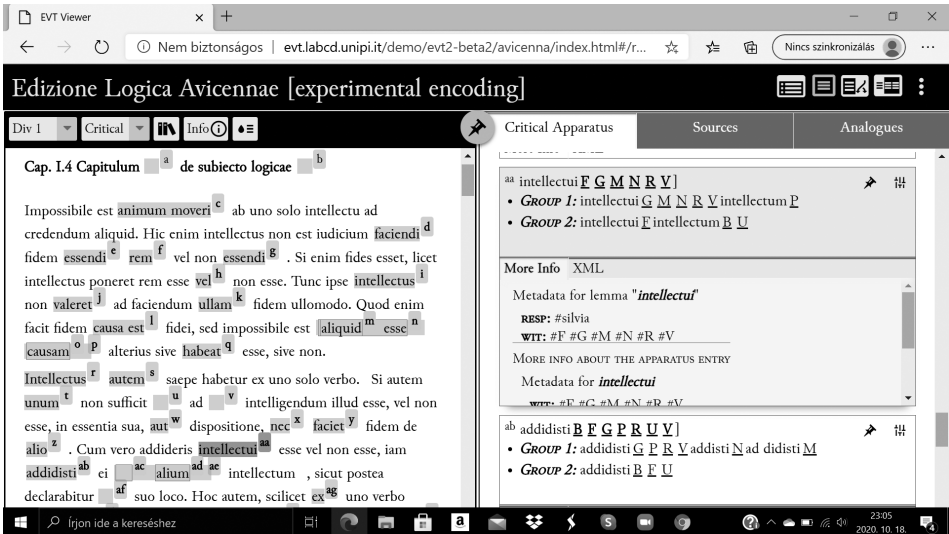
A folyamatos szöveg⁴⁷ (szoros) olvasásakor pedig minden olyan ponton, ahol változatok találhatók, az éppen aktív változat mellett (egy frappáns vizualizációs

⁴⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy *olvasó* és *felhasználó* között is lehet különbséget tenni. Lásd RASMUSSEN, „Reading or Using...” Véleményem szerint az olvasót a szoros olvasás, a felhasználót inkább a távoli olvasás műveletéhez társíthatjuk.

⁴⁶ Persze lehet olyan szöveg is, amelyben minden szöveghelyvariánsnál minden kéz variánsa szerepel. Projektől függően lehetnek még olyan attribútumok, amelyek a szöveg egészére nézve is szűrhetők, de ezeket nem lehet általánosan kezelni. Ilyen esetekben beszélhetünk *szövegrétegekről* (lásd fentebb).

⁴⁷ Ez egyfajta *digitális főszöveggént* értelmezhető, ami nem statikus. Mindig ehhez képest látszódnak az eltérések. (Megjegyzem, hogy a főszöveg és olvasószöveg terminusok használata is sokszor eklektikus a digitális kiadások körében. Az *olvasószövegről* lásd lentebb.)

megoldással, s akár idővonalon ábrázolva) mindig megtekinthető az összes többi variáns az attribútumaival együtt, s köztük az éppen olvasott változat pozíciója.⁴⁸ Az egyéb variánsok attribútumai között feltüntetett források, illetve szövegváltozatok ugrópontként is biztosítják a közvetlen átjárhatóságot a szöveghaló elemei között.⁴⁹

9. kép. Az Edizon Visualization Technology 2.0 kritikai kiadásokhoz készült felülete

⁴⁸ A kézirat, nyomtatott és digitális szövegforrások variánsait egyben kezelhetjük, s attribútumban jelölhetjük, melyik típusba tartoznak (vagy csak a forrás megjelöléséből derül ki). Természetesen adódhat olyan helyzet is, amikor a kézirat szövegforrásokat *technikailag* külön kell kezelni, például ha faksimile képeket szeretnénk mutatni a kézirat olvasásakor. Ilyen esetben azonban ugyanúgy össze kell kötni a különböző variánsokat (ennek technikai megoldását itt nem részletezem). A kézirat és publikált szövegforrások együttes kezeléséről lásd DÁVIDHÁZI Péter, „A hatalom szétosztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában”, *Helikon* 35, 3–4. sz. (1989): 328–343, 341. „Mi több, kiderült, hogy a megírás csak egy stádiuma a szöveg állandó keletkezésének, hiszen a mű a publikált változatokban is továbbfejlődik. [...] Indokoltnak látszik Jerome McGann javaslata: szükség volna a szöveg »termelődését« publikált változataiban figyelő genetikus kiadásra is.” A dokumentumon belüli, illetve dokumentumok közötti változatokat (lásd alább az *Ulysses* példáját) ugyanígy egyben kezelhetjük, a megfelelő attribútum használatával. A szövegfeldolgozó persze mindig szándéka szerint állapíthatja meg az attribútumokat, attól függően, mit tart fontosnak közölni. Elkülönítheti például a forráskódban a publikus/nem publikus variánsokat is, ha éppen az adekvát.

⁴⁹ A fentebb ismertetett elképzelés sok eleme már megvalósult egyes projektekben, amelyek szemrevételezésére jelen tanulmány keretein belül nincs lehetőség. Kiemelném viszont az *Edizon Visualization Technology* open source szoftvert (hozzáférés: 2021.02.11, <http://evt.labcd.unipi.it/>), amely több tekintetben is lefedi a felvázolt ideális digitális szövegkiadás vízióját (lásd 9. kép).

A változatokat érintő megoldások mellett röviden ki kell térni a szöveg átírásának módjára is. A szöveg mint entitás meghatározása szempontjából, mint láttuk, hatalmas jelentősége van a szövegváltozat terminus tisztázásának. Ugyanez érvényes a különböző szövegátírási módokra, amely már nem a kritikai,⁵⁰ hanem a forráskiadások témakörébe vezet át. Csak felvetés szintjén említem, hogy a *betűhű*, *betű szerinti*, *normalizált*, *értelmezett* stb. *átiratok* megkülönböztetése ugyanúgy a materiális–virtuális dimenziók közötti skálán mozog, attól függően, hogy mennyire kötődik az anyaghoz, milyen mértékben próbálja reprezentálni az adott szövegforrást, illetve mennyire képes attól elszakadni.⁵¹ Rendkívül érdekes kérdés, hogy a változatok vizsgálatához mely átírási móddal készült szövegek használata helytálló, illetve szükséges-e általános érvénnyel ilyen mód megállapítása. Annyi bizonyos, hogy – visszautalva a tanulmány elejére – ez esetben mindenképp a *materiális* szövegtől való elszakadásra van szükség.

Sokan sokféleképpen próbálták a szöveg fogalmát különböző aspektusok szerint differenciálni. A transzkripció aspektusából a *material text* szintjének megfelelő *paleographic text*, a már említett *real text* mellé helyezhető *documentary text*, *diplomatic text*, s az *ideal text*nek megfeleltethető *editorial*, *semantic*, *interpretative text* terminusok mind ezen próbálkozások eredményei.⁵² Mindegyik egy kicsivel más nézőpontot hangsúlyoz, viszont érdekes módon szinte kivétel nélkül három szintet különböztetnek meg. Az első szint, amit látunk a forrásban, a második, ami oda van

⁵⁰ A *kritikai kiadás* elnevezés is sokszor nagyon különböző szerkesztési eljárásokat takar. Bizonyos kontextusban a tudományosság legmagasabb szintjét hivatott jelezni, amely inkább a tudományos kiadás, „scholarly edition” megfelelője, máshol viszont az egyes *szövegforrások*/(szöveg) *változatok*(?) együttes kezelésére utal (lásd TEI kritikai apparátus, <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/TC.html>). (Jelen tanulmány ez utóbbihoz csatlakozik.) E téren is tisztázásra vár a terminológia, magyar nyelvterületen az Irodalomtudományi Intézet szabályzata (<http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf>) sem ad kielégítő válaszokat. E téma részletezése másik tanulmány keretein belül lehetséges. Annyit azonban fontos itt is megjegyezni, hogy a szabályzat külön típusként tárgyalja a genetikus kiadást, ahol a kritikai kiadással szemben nem szövegforrások, hanem szövegállapotok közléséről, majd az elektronikus kiadás meghatározásakor ismét szövegforrások feltárásáról és rögzítéséről beszél. (Hozzáteszem, hogy a fentebb tárgyalt genetikus szemléletű kritikai kiadás digitális változata egyszerre tartozik mindhárom kategóriába.)

⁵¹ A témáról bővebben lásd KALCSÓ Gyula, „Kéziratos források tudományos elektronikus kiadása”, *Helikon* 66, 1. sz. (2020): 67–81. Egyúttal szeretném megköszönni a témához kapcsolódó közös, inspiráló eszmefuttatásokat. Lou BURNARD, *Digital Editing of Primary Sources: An Overview of the TEI Proposals*, http://dixit.uni-koeln.de/wp-content/uploads/2015/04/Camp2-8-Lou_Burnard_-_Digital_editing_of_primary_sources._An_overview_of_the_TEI_proposals__talk.pdf; Elena PIERAZZO, „Modelling Digital Scholarly Editing: From Plato to Heraclitus”, in DRISCOLL and PIERAZZO, *Digital Scholarly Editing*, 41–58, 52, <https://books.openedition.org/obp/3399>.

⁵² Matthew James DRISCOLL and Elena PIERAZZO, „Introduction: Old Wine in New Bottles?” in DRISCOLL and PIERAZZO, *Digital Scholarly Editing*, <https://books.openedition.org/obp/3394>.

írva, a harmadik, ahogy olvasnunk kell.⁵³ A *digitális forráskiadások* ezek közül általában nem választanak, hanem mindhárom szintet felkínálják.

A digitális kritikai kiadásokra nézve – a választ kikerülve – talán azt mondhatjuk, hogy ezen a téren inkább további opciókat nyújthatunk a felhasználó számára, végleg elszakadva a statikus szöveg(ek) szolgáltatásától: rábízhatjuk az olvasóra, mit szeretne látni. A szokásos eljárásen túllépve azt is megkockáztatom, hogy nincs szükség többféle kész olvasat megadására. Megkérdezzük a felhasználót: emendált szöveget szeretne olvasni vagy sem? Fel legyenek-e oldva a rövidítések? Látszódnak-e a szövegkritikai jelölések, jegyzetek? Betűhű (karakterhű), betű szerinti vagy normalizált alakokat szeretne látni? Látszódnak-e az azonnali javítások, tollhibák, sajtóhibák? És így tovább. A felhasználó mindezeket *egyenként* beállíthatja a saját igényei szerint (attól függően, hogy a szöveg feldolgozásakor mi kerül a forráskódba). Természetesen, ha szeretnénk, az átlagolvasónak segítséget nyújthatunk egy ezen beállítások *kombinációjából* összeállított *kész olvasattal*, amely megfelel a *reading-text*⁵⁴ feltételeinek.

Egy egységes terminológia következetes használatával, illetve a megfelelő korszerű digitális módszerek kihasználásával tehát elrugaszkozhatunk a statikus szövegek szolgáltatásának hagyományától, előtérbe helyezve „a szöveg állandó továbbfejlődését, s mindezzel az irodalmi mű történeti és társadalmi, szövegközi és személyközi, folyamatszerű és viszonszerű létezési módját”.⁵⁵ Így végre teret adhatunk a szövegre mint dinamikusan változó, sosem végleges, virtuális entitásra tekintő felfogásnak. „The literary text itself never wholly achieves a definitive state.”⁵⁶ – írta Gabler 1986-ban.

S a lap ekkor a szó szoros értelmében megfordulna. Az elektronikus írásbeliség mozgékonyasága folytán varianciájában adná vissza a művet. S az informatika a Modernségen innen visszatálna egy régi irodalom útjára, melynek nyomát a könyvnyomtatás eltörölte: íme egy szép téma az elmélkedésre.⁵⁷

Biasi ugyanakkor felhívja a figyelmet az óvatosságra is: „az elektronikus kiadás lehetősége önmagában még nem teremti meg a kiadáshoz szükséges elméletet és gyakorlati módszereket. [...] minél változatosabbak lesznek a technikai lehetőségek, annál inkább szükség van erre az elméleti munkára.”⁵⁸

⁵³ BURNARD, *Digital Editing...*

⁵⁴ Ezt a letisztított, könnyen olvasható módot nevezném olvasószövegnek.

⁵⁵ DÁVIDHÁZI, „A hatalom szétoztása...”, 335.

⁵⁶ James JOYCE, *Ulysses: The Corrected Text*, eds. Hans Walter GABLER, Wolfhard STEPPE and Claus MELCHIOR, with an Introd. by Richard ELLMANN (New York: Random House, 1986), 15.

⁵⁷ CERQUIGLINI, „Szerzői variánsok...”, 377. Vö. későbbi tanulmányával: Bernard CERQUIGLINI, „A variáns dicsérete: A filológia kritikai története”, ford. KESZEG Anna, in DÉRI, KELEMEN, KRUPP és TAMÁS, *Metafilológia 1.*, 219–297.

⁵⁸ BIASI, „Horizontális kiadás...”, 441.